

УДК 338.334

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ БІДНОСТІ

Приходько І.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вирішення проблеми бідності, як соціально-економічного явища, яке набуває значного поширення у світі, потребує її ґрунтовного дослідження. У статті розглядаються теоретичні підходи до визначення поняття бідності. Узагальнено досвід проведення досліджень бідності та здійснено порівняльний аналіз методологічних підходів щодо визначення цього поняття. Встановлено, що поняття бідності передбачає стан, при якому характерною є відсутність або недостатність доходів та необхідних ресурсів для прийняттого способу життя індивіда. Запропоновано класифікацію бідності за такими видами: повна, часткова, крайня, суб'єктивна, форс-мажорна та соціальне виключення.

Ключові слова: бідність, види бідності, абсолютна бідність, відносна бідність, суб'єктивна бідність, рівень доходів, соціальне виключення.

Постановка проблеми. Бідність є гострою соціально-економічною проблемою сучасної світової спільноти. Економічне зростання при нерівномірному розподілі спричиняє ефект розшарування та поляризації будь-якого суспільства. Проблема нерівності у доходах та зростання бідності набула всесвітнього масштабу і потребує всебічного дослідження у моделях та концепціях, метою яких є мінімізація наслідків поширення бідності та зменшення її проявів у майбутньому.

Існуючі сьогодні концепції базуються на прямих протилежних ідеологічних засадах і відзна-

чаються численними протиріччями всередині концепцій. Спостерігається тенденція до узагальненого розуміння поняття бідності за доходами, що не включає в себе соціальний статус індивіда у суспільстві. Враховуючи динамічність суспільного розвитку, необхідним є розроблення нового теоретико-методологічного підходу до визначення поняття бідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням бідності займалися вчені А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, А. Маршал, Е. де Сотто, Д. Мілль та ін., які виявили, що бідність є результатом індустріального розвитку.

Залежність бідності від рівня доходів та задоволення потреб описана також у працях Ч. Бута, а С. Раунтрі поділяв населення на багатих та бідних.

Викориненню бідності за рахунок підвищення добробуту населення присвячені наукові праці Ф. Хайека.

Дослідження бідності через набір функціональних можливостей (фізичного стану, статі, грамотності, інтелекту, соціальної політики держави тощо) проводились А. Сенном.

Прихильники теорії добробуту та справедливого розподілу Дж. Кейнс, У. Беверідж, Дж. Роулз, П. Самуельсон, Дж. Гелбрейт стверджують, що для подолання бідності необхідним є активне втручання держави у соціально-економічну сферу, зростання витрат держави, розширення балансування бюджету, досягнення балансу попиту та повної зайнятості тощо.

Серед вітчизняних вчених, які досліджували проблеми бідності є: Л. М. Черенько, О. П. Кириленко, В. В. Письменний, Н. Я. Кравчук, Н. М. Ткачук, Н. І. Карпишин, В. М. Русін, Б. С. Малиняк, В. П. Горин, Т. О. Кізіма, О. В. Петрушка, Н. В. Шаманська, А. А. Сидорчук, О. В. Квасниця, В. П. Бевз, А. М. Колот, В. В. Онікієнко, О. М. Палій, А. Ф. Ревенко.

Зокрема, В. Воронова, В. О. Мандибура, Е. Лібанова та О. Сергієнко у своїх працях висвітлюють питання, що стосуються причин посилення майнової та матеріальної диференціації населення, критеріїв визначення бідності та шляхи її подолання. Типологія моделей бідності наведена у працях Ю. Саєнко.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Термін «бідність» у сучасних теоретичних концепціях та у працях різних авторів розуміється по-різному. Незважаючи на велику кількість теорій та класифікацій, єдиного методологічного підходу до визначення поняття бідності не було напрацьовано. Саме тому існує необхідність у порівняльному аналізі існуючих методологічних підходів до визначення поняття бідності, виявленні їх переваг та недоліків.

Метою статті є узагальнення досвіду проведення досліджень бідності, здійснення порівняльного аналізу методологічних підходів щодо визначення цього поняття та систематизація поняття бідності за видами.

Виклад основного матеріалу. Бідність – це багатогранне соціально-економічне явище, яке притаманне будь-якій країні світу незалежно від рівня її економічного добробуту. Існує велика кількість теорій та класифікацій цього поняття, а це свідчить про неоднозначність у підходах до визначення його сутності.

У світовій практиці виокремились дві основні концепції визначення поняття бідності: концепція «абсолютної» та концепція «відносної» бідності. У першому випадку бідність розуміється як абсолютна категорія, яка передбачає існування у певному суспільстві прошарку населення, що не спроможне забезпечити себе основними необхідними для життя благами та відповідати мінімальним стандартам існування у певній країні.

На думку А. Дж. Зієва абсолютна бідність базується на визначенні вкрай мінімального переліку головних потреб, а саме: прожиткового мінімуму в контексті загальної кількості грошового

забезпечення, необхідного для їх задоволення. При такому підході потрібно вирішити лише два економічні завдання: а) визначити кількісний показник «межі» бідності та б) розробити системну сукупність числових показників, які слугують еталоном для порівняння з «межею» бідності [3]. Такий підхід до трактування бідності притаманний країнам з низьким економічним розвитком та країнам, що розвиваються.

За іншим підходом бідність розглядається через призму відповідності середньому стандарту добробуту у певному суспільстві. Відносно бідними вважаються індивіди, чий рівень достатку є нижче прийняттого для певної країни життєвого стандарту у певний час. Можна відзначити, що «відносна» бідність спричиняє поляризацію суспільства, яку подолати неможливо, оскільки завжди є бідніші та багатші прошарки населення. Такий підхід є характерним для розвинутих країн та країн з швидкими темпами економічного зростання.

Загалом, економісти визначають «двоєю» економічну природу бідності населення. По-перше, в певних умовах бідність є імпульсом до саморозвитку і, як наслідок, рушієм економічного розвитку в цілому. З іншого боку, посилення бідності приводить до поляризації суспільства [2].

Дж. А. Зієв, який позначає бідність як процес перебування у стані постійного браку засобів для життя, виокремлює ще третю форму бідності – «відносну», за якої поняття бідності визначаються через суб'єктивну думку індивідів [3].

У своєму дослідженні [7] в структурі бідності Ю. А. Урсакій пропонує виділити такі три її види: «паразитичну», «пасивну» та «активну». Під «паразитичною» бідністю автор розуміє стан, при якому індивід, сім'я або група мають вкрай низькі доходи, як правило, нерегулярні. Але, головне при цьому, що основна частина цих доходів надається їм іншими людьми. Частіше – це крайня форма бідності, але коли мова йде про використання чужих ресурсів, проявляється саме «паразитична» бідність, яка дозволяє говорити про особливу субкультуру цілої групи населення. «Пасивна» бідність має інший характер щодо використання ресурсів. В цьому випадку автор говорить про споживання невеликої кількості ресурсів для життєзабезпечення. На його думку, обмеження ресурсів пов'язане з об'єктивно заданими умовами існування: інвалідність мешкання на території, що відноситься до економічно депресивних районів, або території, що перенесли природні, техногенні і соціальні катаклізми. Третьою формою є «активна» бідність, яка базується на використанні в основному, власних ресурсів. Для цієї групи населення характерна сукупність дій, що дозволяють розширити кількість обмежених ресурсів. В даному випадку, існує можливість подолати стан бідності. Індивіди та сім'ї такого типу, незважаючи на обмежені ресурси, прагнуть до підвищення свого добробуту, рівня та якості життя. Очевидно, запропонований підхід до визначення структури бідності може більш продуктивно вирішувати проблеми подолання низького рівня життя. В цьому випадку враховується не лише природа бідності, але і тип зв'язків бідних із суспільством, що виникають в різних групах. У всіх випадках бідність – це стан, який веде до ускладнення, а інколи і розри-

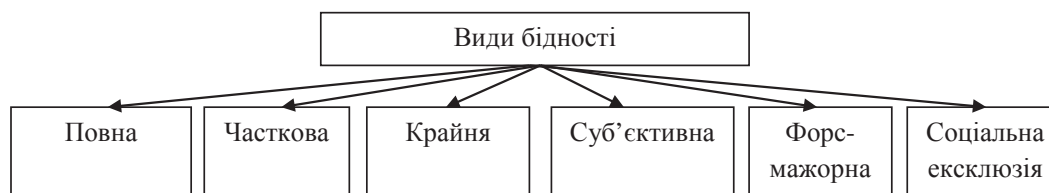

Рис. 1. Види бідності

Джерело: розроблено автором

ву соціальних зв'язків. Регулювання соціальних зв'язків дозволить здолати бідність [7].

На нашу думку, для глибшого розуміння сутності бідності доцільно виокремити певні її види (рис. 1).

Під повною бідністю розуміється відсутність мінімальних засобів необхідних для життя, відносна передбачає наявність засобів для життя, але значно нижчої кількості, ніж середньостатистичний рівень у певному суспільстві, крайня бідність виникає при наявності лише деяких необхідних засобів для життя, суб'єктивна бідність характеризується високою поляризацією суспільства, форс-мажорна бідність виникає з об'єктивних незалежних від індивіда причин – військові дії, стихійні лиха, політичний переворот тощо, а соціальна ексклюзія виступає важкою формою бідності з якої практично неможливо вийти і яка передбачає повне усунення індивіда із суспільного життя). Варто зазначити, що спочатку в економічній думці поняття ексклюзії та бідності ототожнювались, однак вважалося, що саме бідність визначалась головною причиною ексклюзії.

Сьогодні європейські вчені також пов'язують соціальне виключення з бідністю, і визначають його основним чинником втрати громадянських прав. Людині, яка веде щоденну боротьбу за фізичне виживання, ніколи цікавитися громадським, політичним чи культурним життям суспільства [9].

П. Абрахамсон наголошує, що в той час, як концепція бідності акцентує увагу на розподілі ресурсів та недостатньому задоволенні потреб, у концепції соціальної ексклюзії більше уваги приділяється громадянським правам або обмеженню цих прав шляхом дискримінації від інститутів соціальної інтеграції, в першу чергу від ринку праці. На його думку, традиційна боротьба з бідністю передбачає необхідність підтримки доходів, політика, передбачає важливість соціальних послуг, що сприяють інтеграції, перш за все освітніх та можливість працювати [1].

Бідність (з точки зору теорії) характеризує стан конкретної групи людей, за якого досягнути рівня добробуту, відповідного у даному суспільстві розумного мінімуму, населення не в змозі. Слід зазначити, що виникають труднощі з підрахунком розумного мінімуму [2].

А. Сміт зазначав, що відсутність засобів до життя, сама злиденність викликають до себе невелике співчуття; супутні їхні скарги викликають наше співчуття, однак не вагоме. Ми зі зневагою відносимось до бідного, і, хоча своєю надокучливістю він випрошує собі милостиню, він рідко буває предметом глибокого співчуття. А ось зміна далі, при якій людина з благополуччя попадає в глибоку злиденність, зазвичай викликає до себе співчуття [6, с. 122-124].

П. Таусенд розглядав бідність як стан, за якого нестача економічних ресурсів призводить до неможливості вести звичайний спосіб життя членами суспільства. Свій аналіз він базував на певному наборі обмежень, багатомірній депривації, яку він розумів як стан спостережуваного та доказаного невідгідного становища індивіда, сім'ї або групи на фоні суспільства чи нації загалом [10, с. 31].

Під поняттям бідності також визначають стан, що характеризується відсутністю або недостатністю щоденних ресурсів та можливостей соціальної інтеграції, в першу чергу обмежений доступ до ринків праці та освітніх послуг. Бідність має багатофакторний характер і є перш за все результатом нестабільності, неоднорідності та диференційованості оплачуваної зайнятості значної частини робочої сили [8].

А. Сен відзначає, що під бідністю можна розуміти не тільки незаможний стан відносно інших людей, а й неможливість отримання конкретних матеріальних благ то через відсутність будь-яких мінімальних можливостей. Бідність не є питанням доходів, а відсутність доступу до мінімально необхідних можливостей. А. Сен поглибив поняття «бідності» долучивши окрім бідності доходів, бідність можливостей та людську бідність. До причин бідності науковець долучає окрім економічного фактора, також політичні, юридичні та культурні детермінанти. Бідність, що оцінюється через розмір доходів – це інструментальна бідність, а для її сутнісної оцінки необхідно використовувати в якості критерію уміння. Використання бідності за доходами є важливим, але це не повинно ставати кінцевим мотивом при зниженні бідності. Основним моментом є підвищення базових можливостей індивіда (освіта, медичне обслуговування, політичні права). Це спричиняє зростання виробничих можливостей працівників та можливостей отримання доходів [5, с. 11].

Існуюче у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розмаїття підходів до формування дефініції бідності вказує на недостатній рівень уніфікованості цього поняття, а тому базуючись на концепції П. Таусенда, яка є доволі популярною, Рада Міністрів ЄС у 1984 р. подала таке поняття бідності: це люди, сім'я або група, чії ресурси (матеріальні, культурні та соціальні) настільки обмежені, що виключають їх з мінімально прийнятної способу життя, який ведуть інші жителі тих європейських країн, де вони проживають. Отже, бідність – негативне відхилення (девіація) від соціальної норми життя через обмеженість ресурсів [10, с. 31].

Відповідно до визначення Ради Європи від 1984 р. бідними є особи, сім'ї та групи, які мають настільки незначні матеріальні, культурні й соціальні засоби, що не можуть дозволити собі спо-

сіб життя прийнятний для тієї країни ЄС, у якій вони живуть. ООН визначає чотири основні прояви бідності: коротке життя, низька професійно-освітня підготовка, позбавлення економічної бази нормального життя (вода, медичні послуги, якісне харчування) та вилучення з суспільного життя.

Згідно з Указом Президента «Про Стратегію подолання бідності» поняття бідності визначається як неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [4].

Оцінюючи значення наведених підходів до визначення поняття бідності, необхідно зазначити, що переважна більшість трактувань є придатною для високорозвинених країн та країн з високими темпами економічного росту, оскільки до уваги береться загальноприйнятий стандарт життєвого рівня. Необхідно зазначити, що межа бідності та середні рівні життєвих стандартів різняться для країн з різним рівнем економічного розвитку, а відповідно і рівнем добробуту. Тому, на нашу думку, поняття бідності передбачає перш за все стан, при якому характерною є відсутність або недостатність доходів та необхідних

ресурсів для прийнятної способу життя індивіда у певному суспільстві.

Висновки та пропозиції. Отже, підбиваючи підсумок, важливо відзначити, що немає єдиного визначення та розуміння поняття бідності. Сутність бідності залежить від економічного розвитку країни, оскільки бідне населення високорозвиненої країни вважатиметься доволі заможним прошарком суспільства у країнах з низьким економічним розвитком.

Головними причинами бідності є низький рівень доходів, що є нижчими за визначений суспільством мінімальний рівень або взагалі його відсутність, що спричиняє виключення індивіда із суспільного життя.

Основні причини бідності можна згрупувати наступним чином:

- економічні (низький рівень доходу, високі ціни, низька купівельна спроможність);
- політичні (неефективність соціальної політики держави, прогалини у трудовому законодавстві);
- соціальні (поляризація суспільства, соціальна незахищеність, низький рівень освіти тощо).

Список літератури:

1. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность / П. Абрахамсон // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 2. – С. 158-166.
2. Варвус С. А. Измерение уровня бедности: анализ имеющихся подходов / С. А. Варвус // *Экономика. Налоги. Право*. – 2016. – № 6. – С. 26-34.
3. Зияев Дж. А. Теория и практика борьбы с бедностью в современном обществе / Дж. А. Зияев // *Экономические науки*. – 2013. – № 3(100). – С. 59-62.
4. Про стратегію подолання бідності: Указ від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 // *Урядовий кур'єр*. – 2001. – 18 серпня. – С. 10.
5. Сен А. Социологическая оценка бедности. Зарубежное исследование, посвященное проблеме бедности / А. Сен. – Пекин: Реформы, 1993. – С. 11.
6. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М.: Республика, 1997. – 351 с.
7. Урсакій Ю. А. Еволюція феномену бідності у країнах пострадянського простору / Ю. А. Урсакій // *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. – 2011. – № 19. – С. 183-188.
8. Aasland A. Ethnicity and social exclusion in Estonia and Latvia / A. Aasland, T. Flotten // *Europe – Asia Studies*. – 2001. – Vol. 53. – № 7. – P. 1023-1049.
9. Castel R. From dangerousness to risk / R. Castel // *The Foucault effect: studies in governmentality*. – London, 1991. – P. 281-298.
10. Townsend P. *Poverty in the United Kingdom*. Berkeley: Univ. of California, 1979. P. 31.

Приходько И.В.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ БЕДНОСТИ

Аннотация

Решение проблемы бедности, как социально-экономического явления, которое приобретает широкое распространение в мире, требует ее основательного исследования. В статье рассматриваются теоретические подходы к определению понятия бедности. Обобщен опыт проведения исследований бедности и осуществлен сравнительный анализ методологических подходов к определению этого понятия. Установлено, что понятие бедности предполагает состояние, при котором характерно отсутствие или недостаточность доходов и необходимых ресурсов для приемлемого образа жизни индивида. Предложена классификация бедности по следующим видам: полная, частичная, крайняя, субъективная, форс-мажорная и социальное исключение.

Ключевые слова: бедность, виды бедности, абсолютная бедность, относительная бедность, субъективная бедность, уровень доходов, социальное исключение.

Prykhodko I.V.

Ivan Franko National University of Lviv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF POVERTY

Summary

The poverty problem solution as a socio-economic phenomenon, which is becoming widespread in the world, requires thorough research. The article deals with the theoretical approaches to the definition of the poverty concept. The experience of the conducting research of the poverty is summarized and a comparative analysis of the methodological approaches to the definition of this concept is implemented. It was discovered that the poverty concept means a state that is characterized by the lack or insufficiency of income and the necessary resources for an acceptable lifestyle of the individual. The poverty classification is proposed and such types are highlighted: total, partial, extreme, subjective, force majeure and social exclusion.

Keywords: poverty, types of poverty, absolute poverty, relative poverty, subjective poverty, income level, social exclusion.